

1. Плющ М. Я. Синтаксична транспозиція відмінкових форм прикметника у предикативній функції / М. Я. Плющ // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. пр.]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 86–90.
2. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с фр. И. М. Богуславского и др.]. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
3. Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові : [монографія] / В. А. Тимкова. – К. : Кондор, 2005. – 134 с.

Костусьяк Наталя. Синтаксическая транспозиция падежных и предложно-падежных форм имен существительных в современном украинском литературном языке. В статье предложена обновленная классификационная схема исследования синтаксической вербализации имен существительных; выделены и иерархизированы падежные и предложно-падежные формы как средства ее экспликации; акцентируется внимание на совокупности аналитических компонентов, придающих вторичным субстантивам глагольного грамматического оформления; характеризуются отсубстантивные транспозиты с опорой на производную межуровневую категорию валентности, с учетом чего они квалифицируются как одновалентные предикаты; разграничиваются центральные и периферийные средства моделирования левосторонней субъектной синтаксемы; анализируется коммуникативная (при актуальном членении высказываний) специализация направленных в вербальную плоскость беспредложных и предложных морфологических форм категории падежа; рассматривается функционирование указанных языковых единиц на фоне модальной модификации предложений.

Ключевые слова: падежные и предложно-падежные формы, транспозиция, транспозит, вербализация, валентность, субъект, тема, рема, модальность.

Kostusyak Nataliya. Syntax Verbalization of Case and Prepositional Case Forms of Nouns in Modern Ukrainian Literary Language. In the article an updated classification scheme of analysis syntactic verbalization that formed from the noun is presented, case and prepositional case forms as a means of explication are pointed; an attention to the totality of analytical components that provide secondary substantive of verbal grammatical processing is accented; formed from the noun transpositions relying on derivative interlevel category valence are characterized, according to which the status of monovalent predicates are granted them; the central and peripheral simulation tools of left-sided subjective syntax grammar are delineated, communication (by actual division statements) specialization in the verbal plane aimed non-prepositional and prepositional forms of morphological categories of case is detailed, the functioning of language analyzing units against of modal modifications of sentences constructions.

Key words: case and prepositional case forms, transposition, transpozit, verbalization, valence, subject, theme, rema, modality.

Стаття надійшла до редколегії
26.07.2013 р.

УДК 811.161.2'367.62

Ірина Мельник

Лівобічні та правобічні актанти, зумовлені валентністю відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів

Відповідно до значеннєвої специфіки відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів, з урахуванням їхнього валентного потенціалу й пов'язаних із ним явищ актантної деривації проведено системне вивчення лівобічних та правобічних актантів, зокрема: вирізняє й проаналізовано семантичні різновиди лівобічного суб'єктного та правобічних об'єктного й адресатного компонентів у семантично елементарній реченнєвій структурі, диференційовано залежні іменникові елементи за ступенем необхідності; з'ясовано їхнє лексичне та морфологічне наповнення, виявлено предикатні компоненти, що здатні заступати позиції суб'єкта та об'єкта в структурі семантично ускладнених реченнєвих побудов, а також схарактеризовано підрядні частини з'ясувально-об'єктних та порівняльно-об'єктних складнопідрядних речень, співвідносні з функцією об'єктного актанта в семантично елементарній структурі.

Ключові слова: транспозит, валентність, предикат, актант, присудок, підмет, керований другорядний член речення.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному мовознавстві семантико-синтаксичні особливості класів слів різного типу привертають особливу увагу вчених. Це пов'язано з тим, що розвиток лінгвістики зумовив новий підхід до вивчення проблемних питань, які в традиційній граматиці ґрунтувалися «на одночасному врахуванні їх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак» [3, с. 92], що часто руйнувало єдині виміри класифікації й вело до об'єднання в одному класифікаційному ряду різнопорядкових величин. Виокремлення формальної та змістової структур речення як окремих об'єктів дослідження зумовило вирізнення двох рядів членів речення – формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних, що певною мірою позбавило еклетичних нашарувань, наявних у традиційних граматичних описах.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В останні десятиліття в лінгвоукраїністиці з'явилася низка наукових робіт, присвячених вивченню проблем синтаксичної семантики, зокрема опису семантико-синтаксичної структури речення з опертям на семантико-синтаксичні відношення, семантико-синтаксичну валентність, предикатні та субстанційні компоненти тощо. Зазначені проблеми перебувають у центрі зацікавлень І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, О. В. Кульбабської, Т. Є. Масицької, М. В. Мірченка, О. Г. Межова, М. Я. Плющ та ін. І. Р. Вихованець першим в українському мовознавстві окреслив перспективні напрями дослідження низки граматичних явищ української мови, схарактеризував фундаментальні поняття синтаксису – синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення, синтаксичні одиниці та їхні функції, валентність та структуру речення тощо [2]. Наукові студії послідовників І. Р. Вихованця, побудовані на теоретичних засадах його функційно-категорійної граматики, підтверджують і поглиблюють граматичну концепцію вченого. Проте, незважаючи на значні напрацювання в галузі семантичного синтаксису, проблеми, пов'язані з дослідженням семантичних компонентів речення, сьогодні потребують подальшого осмислення та пошуку нових продуктивних методів аналізу.

Мета статті – цілісне вивчення лівобічних та правобічних актантів, зумовлених семантико-синтаксичною валентністю відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів, з урахуванням їхніх семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних, морфологічних варіантів. Щоб досягти поставленої мети, потрібно розв'язати такі **завдання**: 1) з опертям на семантико-синтаксичну валентність відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів провести диференціацію актантів на лівобічні та правобічні, облігаторні та факультативні; 2) відповідно до значеннєвої специфіки, валентної актантної деривації відприкметникових дієслівних похідних утворень вирізнити та схарактеризувати семантичні типи лівобічних та правобічних актантів; 3) виявити їхнє морфологічне оформлення та лексичне наповнення; 4) окреслити формально-синтаксичні позиції.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Актанти як складники простих семантично елементарних речень належать до зумовлених семантико-синтаксичною валентністю предиката іменникових елементів зі значенням предметності. Такий підхід до аналізу предметних компонентів у лінгвістичній науці започаткував Л. Теньєр. Учений, розподіляючи члени речення на актанти (підмет і додатки) і сирконстанти (обставини), у валентну рамку предиката включає лише перші, оскільки ті, на його думку, є валентно-пов'язаними [7]. Для позначення іменникових компонентів інші мовознавці вживають терміни: предметні місця (Т. П. Ломтев), предикандуми (С. Д. Кацнельсон), глибинні відмінки (Ч. Філлмор), іменники, або аргументи (У. Чейф), субстанціальні синтаксеми (І. Р. Вихованець), мінімальні семантико-синтаксичні одиниці (О. Г. Межов) тощо.

Актанти – це синтаксичні одиниці семантичного порядку, що в структурі семантично елементарних простих речень функціонують із семантикою реальної предметності. В основу їхнього вирізнення покладено семантико-синтаксичні відношення, які спрямовані від підпорядкованого (залежного) компонента до підпорядковуючого (опорного) [3, с. 43–44]. Семантичну диференціацію актантів зумовлює семантичне наповнення предиката, рівень його інформативної достатності.

Досліджуючи синтаксеми субстанційного типу, К. Г. Городенська констатує, що вони «неоднорідні за своїми дериваційними характеристиками і поділяються на синтаксеми, виражені непохідними іменниками, і синтаксеми, виражені похідними іменниками. Останні є трансформами базових елементарних речень у відповідній семантико-синтаксичній позиції речення або базових словосполучень, утворених з речень, у будь-якій позиції речення» [5, с. 100].

Відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити в семантико-синтаксичній структурі речення спеціалізовані на вживанні в ролі прикметникових предикатів якості та прикмет-

никових предикатів якості-відношення. Валентний потенціал зазначених дієслівних похідних утворень визначаємо на основі субстанційних семантико-синтаксичних відношень іменників до прикметникових предикатів якості та прикметникових предикатів якості-відношення, що зумовлює вирізнення прогнозованої кількості залежних субстанційних актантів – суб'єктного, об'єктного й адресатного в семантично елементарній реченнєвій побудові.

Відповідно до двох узагальнених семантичних класів прикметникових предикатів вирізняємо два різновиди лівобічних актантів у семантико-синтаксичних функціях суб'єкта: 1) актант у функції суб'єкта якісної ознаки; 2) актант у функції суб'єкта якості-відношення. Суб'єктний актант займає центральну позицію в семантико-синтаксичній структурі речення і потенційно виявляє здатність до поєднання з усіма семантичними групами одно-дво- і тривалентних прикметникових предикатів якості та двовалентних прикметникових предикатів якості-відношення. Актант у семантико-синтаксичній функції суб'єкта якісної ознаки – це необхідний лівобічний компонент семантико-синтаксичної структури речень із відприкметниковими дієслівними аналітичними синтаксичними транспозитами, що наділені семантикою постійної, внутрішньої, у певному розумінні невід'ємної від предмета ознаки [2, с. 101], з характерним мінімальним, середнім та максимальним виявом валентної актантної деривації, наприклад: *...море було тихе...* (В. Симоненко); *А дід був великий простою своєю...* (В. Симоненко); *[Він. – І. М.] не вельми був схожий на божого чоловіка одягом і виглядом* (Ю. Мушкетик). На відміну від іменникового компонента – носія якісної ознаки, актант у семантико-синтаксичній позиції суб'єкта якості-відношення зафіксований у реченнєвих конструкціях зі ступеньованими відприкметниковими дієслівними аналітичними синтаксичними транспозитами, які, зберігаючи значення якості, набувають семантики зіставлення, порівняння, що безпосередньо впливає на збільшення їхньої валентної актантної деривації [4, с. 142]. У зв'язку із цим зазначені предикатні одиниці, крім лівобічного актанта в семантико-синтаксичній функції суб'єкта якості-відношення, вимагають також правобічного актанта в семантико-синтаксичній позиції об'єкта якості-відношення, що засвідчує середній вияв валентної актантної деривації відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів, наприклад: *Меча важкого рукоять не важча від старої ліри* (Є. Маланюк); *Криниця глибша від самого неба...* (В. Слапчук).

За змістовою наповненістю на суб'єктний актант припадає найбільше навантаження. У граматичній структурі української мови йому притаманні певні семантичні та морфологічні варіанти. Актант у семантико-синтаксичній функції суб'єкта охоплює широкі шари лексики: 1) назви осіб, що позначають: а) ім'я: *Вася був гордий* (В. Симоненко); *Марія знову щаслива* (М. Слабошпицький); *Уліб завжди був ласкавий з нею* (С. Скляренко); б) родинне і соціальне становище: *... батько до мене не був такий уважний, як до цього Тінейджера* (Л. Костенко); *Матір Ольги Кобилянської не була дуже вчена* (В. Врублевська); *...козакам потрібні лише поляки* (М. Вінграновський); *Князь... лишився... старим та недужим* (М. Вінграновський); в) фахове заняття, виробничу і професійну діяльність: *[Будівельники. – І. М.] веселі ...* (С. Плачинда); *Купець був грошовитий* (Л. Костенко); *Воротар прудкий, як муха* (І. Драч); *Психолог потрібен, перш за все, батькам, а потім уже дітям* («Коментарі», 2012); г) державно-територіальну належність: *Татарин був велетенської статури, молодий... при добрім риштунку й на доброму коні* (Ю. Мушкетик); *... італійці худі ... А росіяни ... здорові і завжди в міцному тілі* (М. Слабошпицький); *[Українці. – І. М.] щирі, привітні ...* (В. Скуратівський); 2) назви тварин: – *Прудкий був у гетьмана коник, – сказав Оливка* (М. Вінграновський); *От баран дужий, та несміливий, а цап сміливий, та не дужий* (Усна народна творчість); *Дуже небезпечний собака динго* («Географія материків»); *Тепер лебеді стали надзвичайно рідкісними* («Біологія»); 3) назви рослин, їх будову: *Хрін дешевий, та що толку в тім?* (Усна народна творчість); *Берізки хорі і брудні...* (Є. Маланюк); *Плоди [ожини. – І. М.] не лише їстівні, а й цілючі* («Атлас тварин і рослин України»); *Листки цих рослин темно-зелені* («Біологія»); 4) назви різноманітних предметів та явищ довкілля, які позначають: а) органи і частини тіла людини: *...очі в неї великі й темні, лице біле й панське, а вуста червоні, наче фарбою підмазані* (В. Шевчук); *Мозок видряпатись не годен з міцно збитої кулі кісток...* (Є. Маланюк); *...пальці надто рухливі...* (Є. Товстуха); б) органи і частини тіла тварини: *... гребінь червоний, немов жар* (Р. Чумак); *Крила червоні з блакитними вічками* (Є. Товстуха); *Шкіра у ссавців міцна й еластична* («Біологія»); в) знаряддя, продукти праці, предмети побуту: *Народне житло було... оригінальне не тільки за формою, але й внутрішнім змістом* (А. Данилюк); *Сокира була важкою* (Р. Іванчук); *Костюм Дмитра мокрий,*

брудний ... (В. Яворівський); *Чарки – порожні* (Є. Маланюк); г) продукти харчування: [*Хліб* – І. М.] *був не сірий, а гнідий* (Є. Маланюк); [*Юшка* – І. М.] *була дуже смачна* (С. Скляренко); *Вино було густе й терпке* (Ю. Мушкетик); *Солодка була вода* ... (Р. Чумак); г) небесні світила: *Сонце ... було велике і засоромлене* (В. Симоненко); *Планета Плутон ... холодна* ... («Астрономія»); [*Зорі* – І. М.] *яскраві* ... (Олесь Гончар); [*Місяць* – І. М.] *повний* ... (П. Загребельний); д) явища і процеси, що відбуваються в земній атмосфері: *Ніч глуха, і сліпа, і німа*... (Є. Маланюк); [*Дні* – І. М.] *чорніш від цих недужих вен*... (Є. Маланюк); *Придеснянська весна була не тепла* (В. Малик); *Морок густий і непроникний* (С. Голованівський); 5) назви різноманітних обставин, ситуацій, почуттів, що мають вплив на життя людини тощо, наприклад: *Наказ був палючо-огненний* (О. Ольжич); *І гріх стає, мов дівчина, невинний* (Є. Маланюк); *... сміх був хмурий і гіркий* (Є. Маланюк); *Муки її солодкі і жорстокі* (В. Симоненко).

Роль морфологічних варіантів актанта в семантико-синтаксичній функції суб'єкта якісної ознаки виконують називний, давальний і родовий прийменниковий відмінки. Між цими відмінковими формами існують певні ієрархічні відношення. Спеціалізованим морфологічним засобом суб'єктного актанта виступає називний відмінок. Із ним виявляють здатність до сполучення всі без винятку одновалентні, а також більшість двовалентних і тривалентних відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів із семантикою якісної ознаки та семантикою якості-відношення, наприклад: *Будинок старий* (В. Собко); *Ігумен добрий до мене був* (П. Загребельний); *Петро... схожий на батька, а Грицько схожий на матір*... (Є. Гуцало); *... в чагарях сокира від шаблі зручніша* ... (М. Вінграновський). Як відомо, актант у семантико-синтаксичній функції суб'єкта, що морфологічно експлікований називним відмінком, корелює з формально-синтаксичною функцією підмета, який разом із присудком реалізує предикативний зв'язок.

Зрідка в ролі суб'єктного актанта зафіксовані давальний та родовий прийменниковий, що трансформційно пов'язані з центральним відмінком суб'єкта – називним. Вони передовсім поширені в конструкціях, що є трансформами вихідних двоскладних речень із двовалентними дієсловами, пор.: – *Церкві потрібні покірливі, – бурмотів митрополит, – покірливі, покірливі*... (П. Загребельний) ← *Церква потребує покірливих, – бурмотів митрополит, – покірливих, покірливих; Ці риси більше характерні для націй-загарбників*... (Г. Лозко) ← *Цими рисами більше характеризуються нації-загарбники*. Характерно, що давальний і родовий прийменниковий відмінки, перебуваючи у вторинній для них суб'єктній позиції, наділені семантико-синтаксичною центральною, але позбавлені формально-синтаксичної центральності – властивого називному відмінкові та присудковій способу координації, оскільки у формально-синтаксичній структурі речення вони виконують функцію керованого другорядного члена речення.

У функції суб'єктного актанта також зафіксовані абстрактні іменники, що є конденсатами семантики однієї з частин складного речення, пор.: *Те, що вдарило, було жахливе* → *Удар був жахливий* (В. Малик). Отже, іменник-дериват, виражений словоформою називного, зберігаючи попередню семантику складного речення, набуває позиційного значення суб'єкта.

До правобічних компонентів, зумовлених семантико-синтаксичною валентністю двох класів відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних дериватів, належать: 1) актант у семантико-синтаксичній функції об'єкта якісної ознаки; 2) актант у семантико-синтаксичній функції об'єкта якості-відношення; 3) актант у семантико-синтаксичній функції адресата якісної ознаки. Об'єктний актант функціонує лише в семантично елементарних реченнях із дво- і тривалентними прикметниковими предикатами якості та двовалентними прикметниковими предикатами якості-відношення. У структурі мови йому властиве відповідне морфологічне оформлення і лексико-семантичне наповнення. Роль морфологічних варіантів актанта в об'єктній функції виконують прийменникові і безприйменникові відмінкові форми, наприклад: *Не був він на кучері завжди багатим* ... (І. Драч); *Вона його не варта* (О. Іваненко). Позиція об'єкта в семантико-синтаксичній структурі речення виявляє співвідносність із позицією керованого другорядного члена формально-синтаксичної реченнєвої побудови. При дво- і тривалентних відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитах на позначення звичайного ступеня вияву ознаки актант в об'єктній функції переважно позначає істот або предмети, на які спрямовано якісний стан, напр.: *І наш синьйор ... прихильний був до мене* (Л. Костенко); *... камені ... були схожі на підхмарні собори, на велетенські столи* (П. Загребельний). При двовалентних відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитах на позна-

чення співвідносного ступеня вияву ознаки об'єктний актант вказує на істоти або предмети, що є об'єктом порівняння, наприклад: *Самці більші за самок ...* («Атлас тварин і рослин України»); *Правда дорожча від золота* (Усна народна творчість).

Характерно, що об'єктний актант у структурі семантично елементарних простих речень із зазначеними відприкметниковими дієслівними дериватами репрезентований двома варіантами: облігаторному (власне-об'єкт) і факультативному (об'єкт із семантикою уточнення та об'єкт із семантикою обмеження) [6, с. 42]. Облігаторні та факультативні об'єктні актанти як передбачувані семантикою відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів залежні іменникові компоненти мають неоднаковий ступінь обов'язковості. Це означає, що необхідність їхньої наявності в структурах із дво- і тривалентними відприкметниковими дієслівними аналітичними синтаксичними дериватами різна, що можна довести елімінацією іменникового елемента. Якщо та призводить змістової або граматичної незавершеності реченнєвої конструкції, то актант в об'єктній позиції належить до облігаторних компонентів, наприклад: [*Півень. – І. М.] схожий на гусара у войовничій позі ...* (В. Яворівський); *...ніби чогось варті сльози чоловіка, який поруйнував собор!* (В. Шевчук). І навпаки, якщо елімінація об'єктного актанта не має істотного впливу на зміст речення, його функційну автономність, то він є факультативним елементом: *Я щаслива з другим* (Л. Костенко); *Ждан у душі був вдячний Яневі* (В. Малик). Отож, відмінність облігаторних і факультативних об'єктних актантів у семантико-синтаксичній структурі речення полягає в тому, що перші не можна вилучити, оскільки без них стає незавершеним речення, зазнає змін його семантико-синтаксична структура, що вимагає обов'язкового залежного іменникового компонента, другі набувають уточнювальної або обмежувальної семантики, тому їх можна еліминувати. Лексично виражаючись, факультативна синтаксема звичайно звужує семантику відприкметникового дієслівного аналітичного синтаксичного транспозита, нульове вираження факультативного компонента робить його семантику ємнішою, пор.: *Парубок гарний лицем* (П. Загребельний) і *Панна була гарна* (В. Шевчук). Позицію об'єкта можуть також заступати предикатні синтаксеми, утворені внаслідок згортання однієї з частин складного речення, пор.: *Людам був чутий крик* ← *Люди чули крик* ← *Люди чули, що хтось кричав*. Об'єктний називний репрезентує трансформ згорненого базового елементарного речення *Хтось кричав*, що включає суб'єкт дії і предикат дії. Отже, компоненти базового елементарного речення – суб'єкт і предикат – набувають формального вираження у віддієслівному іменникові **крик**.

Семантико-синтаксичну позицію об'єктного актанта також можуть заступати підрядні частини з'ясувально-об'єктних та порівняльно-об'єктних складнопідрядних речень. У з'ясувально-об'єктних складнопідрядних реченнях підрядні частини виражають з'ясувально-об'єктні відношення і залежать від предикатної одиниці в головній частині, що вказує на звичайний ступінь вияву ознаки. Підрядні частини з'ясувально-об'єктних підрядних речень зафіксовані і при відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитах із правобічною облігаторною валентністю (*впевнений, радий, певний, цікавий* тощо), і при відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитах із правобічною факультативною валентністю (*вдячний, винний, винуватий, щасливий* тощо), наприклад: *Він радий, що може хвильку побути дома, що гарна погода і що несподівано прийшов Володько* (У. Самчук); *Я був вдячний, що він звернувся до мого народу мовою мого народу* (Л. Костенко).

Порівняльно-об'єктні складнопідрядні речення містять у головній частині компаративний відприкметниковий дієслівний аналітичний синтаксичний транспозит, при якому позицію об'єктного актанта заступають підрядні частини, що описово позначають об'єкт порівняння і мають власні засоби поєднання ступеньованого прикметникового предиката й підрядної частини. Найчастіше це сполучники **ніж** (аніж), рідше **як**: *...кіль під ним був не кращий, ніж у його воїв* (В. Малик); *...варяги потрібніші йому, ніж він варягам...* (П. Загребельний). Отже, складнопідрядні речення зі з'ясувально-об'єктними й порівняльно-об'єктними підрядними частинами пов'язані зі значенням предметності. Із семантико-синтаксичного погляду підрядна частина виражає об'єктне значення, а з формально-синтаксичного боку вона поєднана з опорним відприкметниковим дієслівним аналітичним синтаксичним транспозитом сильним підрядним прислівним зв'язком.

Адресатний актант, поряд із суб'єктним і власне-об'єктним, належить до облігаторних компонентів. Відприкметникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити, що реалізують свій валентний потенціал через три облігаторні елементи, вимагають заповнення однієї з семантично передбачуваних актантних позицій іменником у функції адресата, якому властиві спеціальні засоби морфоло-

гічного оформлення і лексико-семантичного вираження. У ролі основного морфологічного варіанта адресатного актанта зафіксований давальний відмінок, діапазон лексичного наповнення якого обмежено переважно назвами істот, зокрема людей: *Кому і що ми винні?* (Л. Костенко); – *А що винен Карфаген римлянам?* (Б. Лепкий). Семантико-синтаксичну функцію адресата супроводжує його формально-синтаксична функція напівсильнокерованого другорядного члена речення, що поєднаний із аналізованими дієслівними транспозитами напівсильним підрядним зв'язком.

Від субстанційних актантів, що прогнозовані семантико-синтаксичною валентністю відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів, потрібно відрізнити вторинні предикатні актанти: темпоральні, причинові, цільові, допустові, умовні тощо [2, с. 137–160]. Останні зумовлені дериваційними перетвореннями структури складнопідрядних конструкцій. Характерно, що актанти цільової семантики належать до найпоширеніших вторинних предикатних компонентів семантико-синтаксичних реченневих побудов із відприкметниковими дієслівними аналітичними синтаксичними транспозитами, у семантиці яких наявний відтінок призначення. Вони виражені передовсім відпредикатними іменниками, рідше – непередикатними іменниками і передають значення згорненої підрядної частини, а виразником семантико-синтаксичних відношень виступає прийменник, який замінив сполучник, пор.: *Але, певне, саме такі скромні, надійні люди і потрібні для великих справ* ← *Але, певне, саме такі скромні, надійні люди і потрібні, щоб великі справи творилися* (О. Іваненко).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Актант у функції суб'єкта належить до лівобічних облігаторних компонентів семантико-синтаксичних структур з одно-дво- і тривалентними прикметниковими предикатами якості та двовалентними прикметниковими предикатами якості-відношення. Об'єктний актант заступає правобічну облігаторну або факультативну семантико-синтаксичну позицію, зумовлену дво- і тривалентними прикметниковими предикатами та двовалентними прикметниковими предикатами якості-відношення. Актант у семантико-синтаксичній функції адресата зафіксований лише в облігаторному вияві у структурах із тривалентними прикметниковими предикатами якості. Для зазначених залежних компонентів характерні виразні лексичні та морфологічні ознаки. Перспективними також вважаємо дослідження іменникових компонентів, зумовлених валентним потенціалом інших різновидів дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів.

Джерела та література

4. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. Думка, 1992. – 222 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
7. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : [академ. граматика укр. мови] / [І. Вихованець, К. Городенська] ; за ред. І. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
8. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. Думка, 1991. – 192 с.
9. Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників : [монографія] / І. А. Пасічник. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 184 с.
10. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.

Мельник Ирина. Левосторонние и правосторонние актанты, предопределенные валентностью отадективных глагольных аналитических синтаксических транспозитов. В соответствии с семантической спецификой отадективных глагольных аналитических синтаксических транспозитов, с учетом их валентного потенциала и связанных с ним явлений актантной деривации проведено системное изучение левосторонних и правосторонних актантов, в частности: выделены и проанализированы семантические разновидности левостороннего субъектного и правосторонних объектного и адресатного компонентов в семантически элементарной структуре предложения, дифференцированы субстантивные элементы в зависимости от степени необходимости, выяснено их лексическое и морфологическое наполнение, определены предикатные компоненты, которые способны замещать позиции субъекта и объекта в структуре семантически усложненных предложений, а также охарактеризованы подчиненные части изъяснительно-объектных и сравнительно-объектных сложноподчиненных предложений, соотносящиеся с функцией объектного актанта в семантически элементарной структуре.

Ключевые слова: транспозит, валентность, предикат, актант, подлежащее, сказуемое, управляемый второстепенный член предложения.

Melnyk Iryna. Left-Sided and Right-Sided Actants, Caused by the Valency of Adjectivized Verbal Analytical Syntactic Transpozys. According to the semantic specificity of adjectivized verbal analytical syntactic transpozys, the systematic study of left-and right-handed actants was held considering of its valent potential and connected with it phenomena of valence actants derivation. In particular, distinguished and analyzed the semantic types of subject left-sided and object right-sided and addressed components in the elementary semantic language structure. Dependent nouns elements were differentiated according to the degree necessary. Also, its lexical and morphological content was found out. The predicate components, that can block up the positions of subject and object in the structure of semantically complicated language constructions are revealed. Besides, subordinate parts of determined-objective and comparative-objective sentences, which are correlated with the function of object actant in semantic elementary structure, are characterized.

Key words: transpozys, valency, predicate, actant, subject, object, manned secondary member of the sentence, case.

Стаття надійшла до редколегії
23.07.2013 р.